

Національна академія наук України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Інститут всесвітньої історії
Інститут соціальної та політичної психології
Інститут обдарованої дитини
Всеукраїнська газета «Освіта і суспільство»

МАТЕРІАЛИ

*У Всеукраїнській міжгалузевій
науково-практичній онлайн-конференції*

**«Національна наука і освіта
в умовах війни РФ проти України
та сучасних цивілізаційних викликів»**

27 березня–2 квітня 2024 року

в межах XV Міжнародної виставки

«Сучасні заклади освіти–2024»

Київ
2024

НЗ5 Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня–2 квітня 2024 року). / Упоряд.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 1 322 с.

У збірник увійшли статті та тези учасників V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів», у межах XV Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти–2024», у яких автори висвітили питання розвитку українського суспільства, зокрема науки і освіти в умовах війни РФ проти України; розвитку українського соціуму на принципах свободи, рівності, поваги до людської гідності, дотримання прав людини і верховенства права; проблем розвитку обдарованих дітей і юні в умовах боротьби за незалежність і цілісність України.

Тематика публікацій:

- Наука і освіта в умовах війни РФ проти України
- Освіта України в сучасних цивілізаційних викликах
- Соціально-психологічні аспекти розвитку українського соціуму під час війни
- Обдарованість і лідерство: ідентифікація і місія

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників освітніх закладів, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено стилістику, орфографію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

ЗМІСТ

МОТИВАЦІЙНІ ПРОМОВИ	14
<i>Кремень Василь Григорович</i>	14
<i>Пирожков Сергій Іванович</i>	17
<i>Рафальський Олег Олексійович</i>	20
<i>Довгий Станіслав Олексійович</i>	24
Частина І. ДОПОВІДІ ПЛЕНАРНОГО ЗАСІДАННЯ	27
Артьомова Т. І. Метаверсвіт як гібридний простір освітньо-професійної життєдіяльності та об'єкт наукового дослідження	27
Астапова-Вязьміна О. І. Епістемологічні параметри Вікіпедії: pro et contra	33
Біляєва С. О. Російські міфи в шкільних підручниках з історії України	35
Бойченко М. І. Культура академічної комунікації в Україні: пошуки відповідей на виклики війни.....	44
Денисова А. В. Синергія науки і практики в змісті освітньо-професійних програм Білоцерківського фахового коледжу сервісу та дизайну.....	49
Дубовенко Ю. І., Патока В. В. Допоміжні цифрові технології для підтримки інклюзивної освіти учнів і студентів.....	58
Жук М. В. Виклики, тренди, можливості розбудови освіти 4.0 в Україні (проблемно-ресурсний вимір 2022–2024 рр.)	67
Кармазіна М. С. Штучний інтелект: особливості етапів розвитку та застосування у сфері освіти та науки	71
Колупаєва А. А. Стратегічне підґрунтя розвитку освіти дітей з ООП в Україні	76
Корсак К. В., Корсак Ю. К. Перешкоди на шляху України до перемоги і світового лідерства на основі ноонаук і ноосвіти	80
Крилова С. А. Філософське мистецтво як розв'язання екзистенціальних протиріч буття людини: актуальність в часи війни і миру	88
Ліпін М. В. Зміст освіти в інтенціях «цілей» та «засобів»	92
Лучанінова О. П. Резерви розвитку й ефективного функціонування освітньої екосистеми сучасного університету в умовах цивілізаційних викликів.....	96
Міхно О. П. Теоретичні аспекти деколонізації української педагогічної біографістики: контекстуалізація	101
Отич О. М. Механізми розвитку інноваційної інфраструктури університетів у контексті аналізу сучасних європейських моделей партнерства в інноваційній сфері	106
Охременко С. В. Стратегія інновацій у професійній освіті.....	111

Плачинда Т. С. Позашкільна освіта в умовах сучасних трансформацій	121
Попова В. В., Попов В. Ю. Українська наука і освіта та передумови теперішньої війни	127
Саух П. Ю. Освіта і наука в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Виклики і відповіді	136
Сегеда С. П., Вєденєєв Д. В., Левченко С. М. Науково-педагогічні засади підготовки фахівців із протидії ментальній зброї	140
Слободянюк М. А. Особливості історичної освіти в умовах російсько-українського протистояння	149
Ткаченко В. М. «Хороші» та «погані» росіяни: історіософський погляд.....	156
Хамітов Н. В. Наука і освіта в Україні: виклики війни і відповіді перемоги та миру	162
Чекаленко Л. Д. Про роль асимільованих народів у збереженні імперії.....	167
Чижевський Б. Г., Онаць О. М., Попович Л. М. Науково-інноваційна законодавча основа управління трансформаційними процесами в закладах загальної середньої освіти	177
Шевчук Т. С. Комеморативні стратегії вшанування пам'яті учасників, жертв і подій російсько-української війни у виховній роботі ЗВО	187
Частина II. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ	193
Агафонова М. В. Рівень освітніх досягнень в Україні в умовах військової конфронтації та його вплив на індекс людського розвитку	193
Айтов С. Ш. Історична антропологія як сучасна філософія історії та вивчення цивілізаційної динаміки у вищій освіті.....	198
Акімов О. Є., Соловійова Н. В., Костенко В. О. Роль наукової підготовки у формуванні здобувача освіти медичного профілю в умовах війни.....	202
Александрова Н. О. Формування національної культури дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасних викликів.....	207
Алексєєва С. В. Підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін в умовах воєнного стану: виклики і новітні цифрові технології.....	214
Атаманчук Ю. М. The influence of the state on the quality of higher education in Ukraine during the full-scale invasion of russia on the territory of Ukraine	219
Бабко Н. М. Лідерство та обдарованість: синергія компетенцій здобувачів вищої освіти в сучасному світі.....	224
Балла Л. В. Актуальність інклюзивної дошкільної освіти – єдиного освітнього простору як головного питання сталого розвитку України	228
Барабаш Л. М. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія.....	233

- Кизенка. Педагогічна думка, 2012. 216 с.
6. Кизенко В. І. Профільне навчання: проблеми впровадження. Біологія і хімія в школі. 2008. № 3. С. 42–44.
 7. Реалізація технологій профільного навчання у закладах загальної середньої освіти: методичний посібник / О. В. Малихін, Н. О. Арістова, Л. В. Шелестова, В. І. Кизенко, О. П. Кравчук, С. Е. Кравчук, О. В. Чорноус [Електронне навчання]. Київ: Конві Прінт, 2021. - 197 с.
 8. Технології профільного навчання : кол. монографія / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, С. В. Косянчук, В. І. Кизенко, О. В. Барановська, Л. В. Шелестова, О. П. Кравчук] ; за наук. ред. д-ра пед. наук, проф. Г. О. Васьківської. Київ, 2021.
 9. Профільне навчання: теорія і практика / Інститут педагогіки АПН України; Гімназія № 290 м. Києва / наук. ред. Л. А. Липова. – К.: ВВП «Компас», 2007. – 192 с.
 10. Самодрин А. П. Вступ до профільного навчання: Навчальний посібник. 2-е вид. – Кременчук: ПП Щербатих, 2006. – 188 с.
 11. Барановська О. В. Впровадження сучасних форм організації навчального процесу в умовах профільного навчання / Директор школи, ліцею, гімназії. – 2008. – № 5. – С. 44–47.
 12. Барановська О. В. Форми навчання в профільній школі / Біологія і хімія в школі. – 2007. – № 4. – С. 38–41.
 13. Барановська О. В. Варіативність форм диференційованого навчання // Біологія і хімія в школі . 2011. № 4 (86). С. 26–29.
 14. Барановська О. В. Індивідуалізація навчання: здобутки, труднощі, перспективи / Innovative technologies in science and education. Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference. Jerusalem, Israel, 2021. – Pp.159–164.
 15. Барановська О. В. Теоретико-методологічні основи індивідуалізації навчання в початковій школі / Theoretical foundations of the functioning of Education. Ways to improve the effectiveness of educational activities: collective monograph / Baranovska O. – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia Launch, 2021. P. 16–23.

Басюк Н. А.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови
Житомирського державного університету імені Івана Франка
natabasyuk@ukr.net*

ЕМОЦІЙНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано педагогічну діяльність вчителя початкової школи як енергозатратну й стресогенну. Розкрито зміст понять «резильєнтність», «емоційна резильєнтність». Визначено роль емоційного інтелекту в структурі емоційної резильєнтності та окреслено основні підходи до його формування.

Ключові слова: резильєнтність, емоційна резильєнтність, емоційний інтелект, вчитель початкової школи, протокол «Чотири стихії».

Abstract. The article analyzes the pedagogical activity of an elementary school teacher as energy-consuming and stressful. The meaning of the concepts “resilience”, “emotional resilience” is revealed. The role of emotional intelligence in the structure of emotional resilience is determined and the main approaches to its formation are outlined.

Key words: resilience, emotional resilience, emotional intelligence, primary school teacher, «Four Elements» protocol.

Відомо, що професії типу «людина – людина» належать до групи ризику, представники якої найчастіше потерпають від синдрому психологічного вигорання. До цієї групи відноситься і професія вчителя початкових класів, оскільки її зміст складають взаємини з людьми: учнями, батьками, іншими педагогами. Вчитель повинен постійно перебувати в тонусі, що, безумовно, зумовлює високе нервово-психічне напруження та виснажує. Метою педагогічної діяльності є інтелектуальний, соціально-емоційний, фізичний розвиток зростаючої особистості, формування її внутрішнього світу. Завдання учителя полягає в тому, щоб керувати усіма процесами, які супроводжують становлення особистості вихованця. Це здійснюється в умовах спілкування і взаємодії між учителем і учнем. Як слушно зазначав К. Ушинський, «особистість формується особистістю, характер формується характером» [5].

Водночас учительська професія вимагає від педагога не тільки професійних знань, практико-методичних умінь, розвинених комунікативних навичок, лідерських якостей, креативного підходу, інноваційних рішень. До педагога ставляться високі вимоги й щодо його особистісних якостей. Запорукою успішної взаємодії вчителя початкової школи з учасниками освітнього процес є вдало побудований процес спілкування, який ґрунтується на демократичних і гуманістичних засадах. Щоденна необхідність проявляти розуміння, співпереживання, співчуття, вміння поставити себе на місце іншого, чуйність, витримку, терпіння, самовладання, відповідальність за життя і здоров'я школярів потребують від педагога значних енергетичних ресурсів. Крім того, робота з молодшими школярами, емоційними в силу своїх вікових особливостей, вимагає від нього інтелектуальних та емоційно-вольових затрат. Постійна взаємодія зі значною кількістю людей, комунікація, необхідність ухвалювати рішення, емоційна завантаженість здатні викликати емоційну та фізичну втоми. Провокуючим фактором емоційного виснаження можуть стати й необґрунтовано підвищені вимоги з боку батьків та хворобливе ставлення педагога до критичних зауважень від керівництва. Відтак, професія вчителя початкових класів є однією з найбільш виснажливих та енергозатратних в емоційному й інтелектуальному плані.

Додаткові навантаження на вчителів початкових класів поклала війна. Вона стала для них справжнім випробуванням на стійкість. Опинившись у ситуації

психологічного тиску, створеного умовами воєнного стану, педагоги зіткнулися з новими проблемами. З початком війни навантаження на вчителя початкових класів зросло вдвічі. Він має не лише впоратися з власними емоційними негараздами, але й дбати про безпеку, життя та емоційний стан своїх вихованців. Перед вчителем початкових класів постали нові виклики: забезпечити якісне надання знань в нестабільних і напружених умовах, відволікати увагу молодших школярів під час сигналів повітряної тривоги, надати психоемоційну підтримку, водити дітей в укриття, спілкуватися на тему втрат, перебування рідних на фронті, почути й зрозуміти кожного свого учня. При цьому він має враховувати вікові особливості молодших школярів та можливі травматичні наслідки, зокрема, розвиток нервозності. Тому вчителі початкової школи роблять усе можливе, щоб захистити дітей. Усе це емоційно виснажує вчителя, призводить до його внутрішньої розбалансованості. Він систематично знаходиться в умовах підвищеного стресу. Невміння справлятися зі стресом здатне призвести до емоційного й професійного вигорання й виходу багатьох педагогів з професії. Щоб стабілізувати власний емоційний стан, учителю потрібна міцна опора, роль якої може виконати розвинений емоційний інтелект та емоційна стійкість, або, як її називають, емоційна резильєнтність. Саме емоційний інтелект забезпечує стресозахисну й адаптивну функцію особистості й допомагає самостійно впоратися з негативними емоціями, що виникають, і пристосуватися до нової реальності. Він є одним з компонентів резильєнтності.

У вітчизняній і зарубіжній психологічній науці природу феномену резильєнтності та його психологічні особливості вивчали G. A. Bonanno, N. Garmezy, E. D. Miller, M. Rutter, E. Werner, A. Віру, А. Вольдман, М. Козловська, Ф. Лозель, А. Локтіонова, А. Муравйова, О. Олійникова, О. Рильська та інші. Серед науковців, предметом вивчення яких стала стресостійкість педагогів, варто відмітити К. Абульханову-Славську, В. Бодрова, А. Боковикова, В. Журавкову, Л. Мітіну та інших. Проблема емоційної резильєнтності вчителя початкової школи залишається маловивченою і потребує наукової уваги.

Термін «резильєнтність» набув популярності в українській науці не так давно – в останні кілька десятиліть. У перекладі з англійської мови він означає «стресостійкість», «життєстійкість», «психологічна стійкість», «стійкість до травми», «психологічна гнучкість». У сучасній науці на сьогодні немає єдиного визначення цього поняття. Трактують, що пропонують науковці, взаємодоповнюють одне одного. За визначенням Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я, резильєнтність – «це здатність людини відносно добре справлятися з важкими ситуаціями, особистісна ресурсність» [7]. Автори «Резильєнс-довідника» О. Кокун і Т. Мельничук [2] наводять низку тлумачень терміну «резильєнтність», здійснених зарубіжними і вітчизняними дослідниками. Так, за визначенням

A. Feder, резильєнтність означає здатність успішно адаптуватися до негараздів, стресових життєвих подій, значної загрози або травми [8]. На думку С. Folke, резильєнтність – це «здатність вистояти перед обличчям змін, продовжувати розвиватися в умовах, що постійно змінюються» [9]. О. Кокун розуміє це поняття як «розумову, фізичну, емоційну та поведінкову здатність людини адаптуватися, відновлюватися та процвітати в ситуаціях ризику, викликів, небезпеки, складності та негараздів, а також вчитися та рости після невдач» [3].

Як бачимо, резильєнтність розглядається як особливість людської психіки відновлюватися після впливу негативних зовнішніх факторів, здатність вистояти та навігувати у складних життєвих обставинах. Резильєнтність надає силу особистості впоратися з труднощами та стресом, долати кризові ситуації, зберігаючи при цьому психічне здоров'я й особистісну цілісність. З кожним досвідом подолання труднощів та викликів життя, рівень резильєнтності зростає. Вийшовши з психотравмуючої ситуації, відбувається «післякризове зростання особистості» [4, с. 41], тобто людина стає сильнішою, психологічно стійкішою, здатною протистояти стресам у майбутньому. А зіткнення з майбутніми стресовими ситуаціями потребуватиме менших психологічних затрат.

Науковці стверджують, що здатність до резильєнтності є вродженою характеристикою людини. Проте її рівень залежить від розвитку цієї якості, від того, чи вміє людина користуватися власними психологічними ресурсами. Складовими резильєнтності, на думку науковців D. C. Johnson, M. D. Madsen, N. Abell, Т. Федотової, є комунікабельність, доброзичливість до себе й до інших, емоційний інтелект, здатність до рефлексії, асертивність, когнітивна гнучкість, схильність до оптимізму, ефективна та екологічна взаємодія з оточуючими людьми, самоефективність, уміння організовувати власну діяльність, бажання постійно розвиватися, духовність. У моделі резильєнтності, розробленій Е. Morel [9], виокремлено сім структурних компонентів: оптимізм, орієнтація на вирішення проблеми, почуття відповідальності, орієнтація на майбутнє, фокус на мережу контактів, самоусвідомлення, прийняття. До ознак резильєнтності К. Cherry [6] відносить: менталітет уцілілого; ефективну емоційну регуляцію; відчуття контролю; вміння ефективно вирішувати труднощі; співчуття до себе; соціальну підтримку.

Одним з різновидів резильєнтності є емоційна резильєнтність, яка полягає в спроможності особистості ефективно регулювати свої емоції в умовах стресу. Домінуючим компонентом емоційної резильєнтності виступає емоційний інтелект, який допомагає усвідомлювати й регулювати власні емоційні реакції й емоційні стани при зустрічі з емоційно насиченими негативними ситуаціями і залишатися в гармонії зі своїм внутрішнім світом.

Щоб уникнути руйнівного впливу своєї емоційної сфери та психіки, вчитель початкових класів має дбати про розвиток власної емоційної резильєнтності, яка

є важливим фактором його ефективної педагогічної діяльності. Розпочати роботу варто з розвитку емоційного інтелекту, який у сучасній науці означає здатність розуміти емоції та емоційні стани власні та інших людей і керувати ними. Першим кроком на цьому шляху є самопізнання й оволодіння навичками самоконтролю й саморегуляції. Емоційне самопізнання, або усвідомлення власних емоцій, – це внутрішній процес, який допомагає людині з'ясувати, що вона відчуває, переживає, розпізнати й проаналізувати свій настрій і свої емоції. Емоційне самопізнання дає змогу отримати інформацію про свій власний емоційний стан у конкретний момент. За висловленням Т. Кириленко й О. Льошенко [1], емоційне самопізнання – це пізнання власних емоцій і почуттів, які розкривають особистість їй самій і для неї з метою її самозміни. Здатність усвідомлювати власні емоції дозволяє особистості педагога зрозуміти, чому та чи інша емоція виникла, про що сигналізує, яку функцію призначена виконувати, формує ставлення до власного емоційного світу.

- Подальша вербалізація емоцій, тобто здатність за допомогою слів описати власні емоційні стани і переживання, обговорення емоцій, знижує рівень негативних переживань, сприяє осмисленню проблеми і пошуку шляхів її розв'язання. В залежності від того, наскільки глибоко особистість усвідомлює власний емоційний стан і відображає його в мовленні, психологи виділяють чотири рівні вербалізації:
- «нульовий рівень», тобто відсутність вербалізації, неспроможність описати словами свій емоційний стан. На запитання «Як почувашся?» людина відповідає фразами «Не знаю», «Нормально», «Нейтрально», «Не можу зрозуміти»;
- перший рівень, тобто узагальнене позначення емоцій. Людина намагається охарактеризувати свій емоційний стан, хоча робить це в загальних рисах. Наприклад, «Мені погано», «Я задоволена», «Трохи занепокоєна». Ступінь емоційного переживання мовець виражає за допомогою слів «дуже», «злегка», «трохи». Слова, якими людина прагне описати власні емоції, характеризуються багатозначністю і розмитістю;
- другий рівень, тобто усвідомлення та контроль свого емоційного стану у тій чи іншій модальності. Мовець намагається описати свій емоційний стан, використовуючи емотивну лексику, тобто назви почуттів. Наприклад, «Я дуже розгнівана», «Мені соромно»;
- третій рівень характеризується не тільки словесним вираженням емоції, але й доповнюється аналізом індивідуального стану з наявністю причинно-наслідкових зв'язків. Наприклад, «Я дуже розгнівана на нього. Не сподівалась, що він так вчинить по відношенню до мене, близької людини. Я поклала на нього великі надії і сподівання. Він розчарував мене. І ці думки

гнітять і засмучують мене». Третій рівень вербалізації властивий особам з високим рівнем емоційного інтелекту, які часто релаксують і мають значний лексичний запас. Загалом, чим краще людина усвідомлює власні емоції, тим вищий рівень її вербалізації. Вербалізована, тобто омовлена, емоція втрачає інтенсивність прояву і з нею вже можна працювати у когнітивній зоні. Самоставлення до власного емоційного світу є тією основою, на якій формується ставлення до емоційного світу інших людей.

Здатність усвідомлювати власні емоції й емоційні стани розвивається шляхом тренувань. Задля цього вчителі початкової школи та майбутні фахівці початкової ланки можуть використовувати низку методів, прийомів, вправ, які не тільки сприятимуть розвитку здатності до емоційного самопізнання, але й допоможуть впоратися з негативними емоціями у кризовій ситуації. У нагоді фахівцям початкової школи стануть вправи-мінімедитації, практики уважності або практики-майндфулнес, ведення «Щоденника емоцій», техніки стабілізації емоційних станів.

Методика майндфулнес представлена різноманітними вправами, практиками й техніками. Ізраїльські експерти, що працюють з постраждалими внаслідок воєнних дій, розробили протокол «Чотири стихії», в основу якого покладена методика майндфулнес. Це протокол першої психоемоційної допомоги, що використовується в Ізраїлі, Великобританії, США і містить групу прийомів і технік саморегуляції, дихальні практики, вправи для заспокоєння, практики тілесної терапії, релаксацію за Джекобсоном. Кожна стихія – повітря, вода, земля, вогонь – включає серію вправ для вироблення нейронних зв'язків у мозку. Таким чином, протокол «Чотири стихії» враховує результати найсучасніших наукових досліджень щодо роботи людського мозку.

Людський мозок поділяється на три зони:

- рептильний мозок – відповідає за базові потреби людини (несвідоме, інстинкти виживання);
- лімбічний мозок, або лімбічна нервова система – відповідає за вироблення емоцій;
- неокортекс – відповідає за раціональне мислення, прийняття рішень, орієнтацію у просторі.

Незважаючи на те, що у звичному режимі усі зони рівноправно виконують свої функції, під час стресової ситуації починає домінувати лімбічний мозок. Виконання вправ «Чотирьох стихій» запускає механізми, щоб розвантажити лімбічну нервову систему. Пропонована техніка допомагає переорієнтувати увагу з власного емоційного стану на внутрішні процеси, що відбуваються в тілі, і, таким чином, зменшити навантаження на лімбічний мозок і «вимкнути» негативні процеси, що запустились під дією стрес-фактору. Це дає змогу

відновити контроль за власним тілом, знизити інтенсивність емоцій, викликаних стресовою ситуацією, відволікти від негативних емоцій, активізувати неокортекс. Як результат – людина приходиться в стан усвідомленості й відновлює здатність швидко діяти й приймати рішення.

Отже, емоційна резильєнтність вчителя початкових класів є ознакою його професіоналізму, необхідною умовою педагогічної діяльності. Вона важлива не тільки для самого вчителя, але й для його учнів. Резильєнтний педагог для молодших школярів є психологічною і духовною опорою, символом стійкості й сили, що дає учням відчуття захисту й безпеки. Для того, щоб розвинути й зміцнити у собі емоційну резильєнтність, майбутнім та практикуючим педагогам насамперед треба звернути увагу на розвиток навичок емоційного інтелекту як однієї зі складових емоційної резильєнтності. Це можливо завдяки опануванню і систематичному використанню методичного інструментарію, що забезпечить поступовий розвиток емоційної резильєнтності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кириленко Т. С., Льошенко О. А. Аналіз самопізнання особистості в аспекті самопомоги. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015. № 1. С. 66 – 74. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_1_10
2. Кокун О. М., Мельничук Т. І. Резилієнс-довідник : практичний посіб. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2023. 25 с.
3. Кокун О. М., Ключков В. В., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій : метод. посіб. Київ-Одеса : Фенікс, 2022. 128 с.
4. Кузікова С. Б., Щербак Т. І. Теоретико-емпіричний аналіз проблеми резильєнтності та стресостійкості в педагогічній діяльності. Психологічний журнал. 2022. Вип. 8. С. 39 – 46.
5. Ушинський К. Д. Твори : у 6 т. Київ : Радянська школа, 1952-1955. Т. 1. С. 123 – 124.
6. Cherry K. What Is Resilience? Verywell mind. 2022. URL : <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059>
7. Facilitator Guide MHPSS in Complex Emergencies Training Course. Setting Up Community-Based Supports : Training materials, 2016. 17 p.
8. Feder A., Fred-Torres S., Southwick S. M., & Charney D. S. The biology of human resilience: Opportunities for enhancing resilience across the life span. Biological Psychiatry. 2019. № 86 (6). P. 443–453.
9. Folke C. Resilience. Ecology and Society. 2016. № 21 (4). P. 44.
10. Heshmat. Sh. The 8 Key Elements of Resilience. Psychology Today. 2020. URL : <https://www.psychologytoday.com/us/blog/sciencechoice/202005/the-8-key-elements-resilience>